

teorinę problemą, neišvengiamai atsiremia į idealizmą.

Narpliojant egzistencinio mąstymo gijas, A. Šliogerui teko atlikti tikrai nelengvą darbą. Pirmiausia giliai išstudijuoti pakankamai gausią, struktūriškai praskydusių ir vien dėl to jau labai painią egzistencialistinių filosofinių literatūrą. Atrenkant, analizuojant bei metodologiškai ją apmąstant, autoriui reikėjo sukurti nemažai sąvokų bei terminų, kurių iki šiol lietuviškoje filosofinėje vartosenoje nebuvo. Mūsų nuomone, autorius su lietuviškos egzistencinio mąstymo terminijos sukūrimo uždaviniu iš esmės susidoroję, per daug nenukrypdamas nei nuo originalo, nei nuo lietuvių kalbos normų. Monografija parašyta gyvai, vaizdingai, o ne sausai akademiškai. Siuo atžvilgiu A. Šliogeris lyg ir perteikia egzistencialistų kalbos manierą (žinoma, be jos mistinių, neapibrėžtų įmantrybių). Tiesa, knygos autorius, kurdamas egzistencinio mąstymo lietuvišką terminiją, kartais gal kiek per daug įsibėgėja ir naujų žodžių kūrėjo ar kiek neįpras-

to jų vartotojo aistros nepraranda net ir tuomet, kai šito, mūsų nuomone, visai nereikia, t. y. kai turime nusistovėjusius, visuotinai vartojamus žodžius. Bet, kita vertus, sunku ir, matyt, neįmanoma išvengti čia tam tikro susižavėjimo jau vien dėl to, kad bene pirmą kartą lietuvių tarybinėje filosofinėje literatūroje autoriui tenka sukurti tiek daug naujo lietuviškoje terminijoje.

Nesuklysimė pasakydami, kad A. Šliogerio monografija „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas“ yra rimtas įnašas į mūsų filosofiją. Ji moksliskai solidžiai nušviečia vieną iš ryškiausių šiuolaikinio nemarksistinio filosofavimo pusių — egzistencinį mąstymą. Ši knyga neabejotinai pasitarnaus tiek šiuolaikinio žmogaus bei jo istorinės situacijos supratimo reikalui, tiek ir tolimesniam įvairių filosofijos krypčių marksistinio interpretavimo plėtojimui. A. Šliogerio monografija — gražus pavyzdys, kaip dera tyrinėti nemarksistinę filosofiją.

J. Karosas

SOCIALINĖ TEORIJA — DĒSNINGAS ISTORIJS KŪRINYS

1966 m. „Minties“ leidyklos išleista A. Lozuraitis knyga „Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai“ yra antras darbas, (pirmas — „Materialistinio istorijos supratimo pagrindai“. V., 1968), kuriame autorius sistemiskai, bet netradiciškai išdėsto pagrindinius marksistinės socialinės filosofijos klausimus. Palyginti su pirmuoju, šis darbas dvigubai platesnis apimtimi, visapusiškiau aptariami visuomenės, kaip pažinimo objekto, ypatumai, jos materialinės ir dvasinės raidos, socialinių institutų kaitos istorinis sąlygotumas, o ideologinis procesas ir dvasinis visuomenės gyvenimas iš esmės naujai permąstyti. Šis knygos skyrius bene labiausiai sudomina skaitytojus. Jame parodoma, kaip visuomenės ir individo ideologinio susvetimėjimo formos susijusios su realia jų būtimi, su socialinių jėgų viešpatavimu žmonėms. Originalus yra ir paskutinis skyrius „Visuomenės istorija ir žmonių veikla“.

Turbūt nesuklysimė pasakę, kad pagrindinė problema, kurią įvairiais aspektais, aptardamas įvairius socialinius reiškinius ir procesus, analizuoja knygos autorius, yra socialinių santykių susvetimėjimas, jo priežastys ir padariniai bei praktinė ir teorinė veikla, kuria stekiama jį įveikti. Vadovau-

damas K. Markso mintimi, kad reali socialinės teorijos prielaida yra ne teorija, o praktika, A. Lozuraitis įtikinamai parodo, kad socialinių santykių susvetimėjimui įveikti vien mokslo nepakanka, kad pačioje visuomenės raidoje turi atsirasti jį įveikti suinteresuotos jėgos, kurioms mokslas gali tik padėti įsisąmoninti savo padėtį ir iš jos išplaukiančius tikslus.

Visuose savo darbuose įvairiais aspektais tyrinėdamas teorijos ir praktikos santykį, A. Lozuraitis ir šiame nuosekliai plėtoja savo koncepciją. Prasminga jam tik tokia teorija, kuri aiškina visuomenę kaip materialią struktūrą su jai būdingais prieštaravimais, kylančiais iš materialinių jos gyvenimo sąlygų, kuri ne siekia pateikti mąstymo sukonstruotą idealų jos modelį, o bando mąstymu atskleisti realias socialinių procesų prielaidas ir jų raidos tendencijas.

Autorius specialiai nagrinėja šių laikų socialinių teorijų įvairovės, kurioje išskirtinos dvi pagrindinės tendencijos — natūralistinė, siekianti visuomenės tyrinėjimui pritaikyti gamtamokslinius arba jiems analogiškus metodus, ir subjektyvistinė, kategoriškai neigianti tokių metodų taikymo galimybę, bene vienintelė socialinio pasaulio realybe laikanti žmogaus sąmonę. Mark-

sistinei visuomenės sampratai nepriimtinas nė vienas kraštutinis, bet ji nėra ir minėtų objektyvistinių ir subjektyvistinių koncepcijų samplaikas. Jos esmę A. Lozuraitis taip išreiškia: „Visuomenės istorijos tyrinėjimas turi taip stipriai persiimti materialinės praktikos požiūriu, kad jis teorinių visuomenės aiškinimų nelaikytų pirminiu ir savi-tiksliau dalyku, o traktuotų juos kaip tam tikrus žmonių materialinio gyvenimo, jų materialinių santykių atspindžius“ (p. 10—11). Šio metodologinio principo autorius nuosekliai laikosi visuose knygos skyriuose.

Daugiau dėmesio skiriama ikimarksistinių socialinių teorijų charakteristikai, nors ir šiuo atveju autoriui ne tiek rūpi atskirų tyrinėtojų mintys, kiek visuomenės istorijos sampratos metodologiniai principai ir praktinis istorinis jų sąlygotumas. Aptaręs ankstesnius visuomenės raidos etapus, autorius parodo, kad nuo filosofijos ir teologijos nepriklausoma socialinė teorija galėjo atsirasti tik kapitalistiniam gamybos būdai formuojantis ir vystantis, nes tik šiame visuomenės raidos etape žmogus suvokia turis tokių galių, kurios ne tik išskiria jį iš gamtos, bet ir priešpriešina jai. Šiame etape atsiranda socialinės teorijos, kuriose žmogus pirmą kartą tampa savo istorijos kūrėju. Bet pati kūryba suprantama tik kaip dvasinė veikla.

XVII—XVIII a. mąstytojų, vėlesniųjų prancūzų istorikų, anglų ekonomistų, utopinio socializmo kūrėjų, G. Hegelio koncepcijų analizė palaipsniui priartina skaitytoją prie K. Markso ir F. Engelso sukurtos visuomenės istorijos sampratos. Aptardamas marksistinės visuomenės teorijos metodologinius principus, autorius paliečia gamtos ir visuomenės mokslų, objektyvaus būtinumo ir žmonių valtos laisvės santykį. Nemenkindamas ankstesniųjų tyrinėtojų indelio į mokslinės visuomenės teorijos formavimąsi, jis parodo, kad šių socialinių teorijų idealistinį pobūdį sąlygoja socialinių santykių susvetimėjimas. Tik K. Marksas ir F. Engelsas už tariamo idėjų, principų viešpatavimo klasinėje visuomenėje įžvelgė vienos, viešpataujančiosios, klasės interesą. „Interesas,—rašo A. Lozuraitis,— yra slaptas visuomeninių santykių turinys, kuris iškyla į paviršių, yra žmonių įsisąmoninamas tik tų santykių irimo laikotarpiu. Todėl vienos socialinės klasės viešpatavimas visuomenėje žmonėms atrodo kaip idėjų, minčių viešpatavimas, o tai ir yra istorijos idealistinės sampratos sąlyga“ (p. 34).

Materialistinės visuomenės sampratos iš-

eities sąskaita yra ne teorija, o realus visuomenės gyvenimas, todėl kitoks yra ir jų santykis („Materialistinės metodologijos požiūriu, visuomenės pasikeitimams teorija turi tiek įtakos, kiek jos išvados sutampa su prigimtimi vienos iš realiai esančių socialinių jėgų. Revoliucinė marksizmo teorijos jėga ir yra ta, kad ji nepretenduoja stovėti aukščiau už materialinės visuomenės raidos potencijas, o remiasi jomis“ (p. 37).

Socialinės, kaip ir apskritai tikrovės pažinimo galimybes sąlygoja jos praktinio perėmimo galimybės. Todėl ir į socialinių teorijų raidą autorius žiūri kaip į dėsninę procesą, sakydamas, kad socialinės teorijos yra toks pat dėsningas kūrinys, kaip ir praktinio visuomenės gyvenimo formos (p. 40).

Pabrėždamas materialistinės istorijos sampratos priešingumą idealistinei, autorius primena, kad visuomenės tyrinėjimo išeičiai sąskaita yra ne idėjinės paskatos, o visuomeninį pobūdį turintys praktiniai poreikiai, atsirandą materialinės gamybos procese. Apibrėždamas istorinio materializmo objektą, jis nurodo, kad istorinis materializmas visuomenę tiria tik bendriausiam filosofiniame metodologiniame lygmenyje, todėl jis formuluoja bendriausius visuomenės raidos dėsnius. Bet konkrečiam visuomenės reiškinių ir procesų pažinimui to nepakanka. Reikia specialaus įvairių socialinių reiškinių ir procesų tyrinėjimo, kurį atlieka specialieji visuomenės mokslai. Materialistinė metodologija yra jų moksliskumo sąlyga.

Kiekviena socialinė teorija klasinės visuomenės sąlygomis yra partinė, atvirai ar dangstydamasi tariamu objektyvumu ji gina tam tikros klasės, socialinės grupės interesus. Socialinė teorija tik tada gali būti neklasinė, neideologizuota, kai išnyksta socialinės klasės ir specifiniai jų interesai.

Materialistinės metodologijos turinį atskleidžia visi kiti knygos skyriai. Pirmiausia nagrinėjama materialinė gamyba ir ekonominė visuomenės struktūra. Parodęs, kad gamyba yra specifinis visuomenės santykis su gamta, kurį apibūdina gamybinės jėgos, autorius akcentuoja mintį, kad gamybinių jėgų, kaip materialistinės istorijos sampratos metodologinio principo, vertė priklauso nuo to, kiek jis gali paaiškinti objektyvų, dėsninę žmonių gamybinės veiklos pobūdį. Knygoje argumentuotai įrodoma objektyvi gamybinių jėgų raida, skatinama pačiame gamybos procese kylančių poreikių. Jei gamybinės jėgos gamybą apibūdina darbo proceso aspektu, tai gamybiniai santykiai

išreiškia kitą — socialinį gamybos proceso aspektą. A. Lozuraitis pabrėžia, kad šis aspektas ypač svarbus, nes jis gamybos proceso materialinių veiksmų ryšį išplečia iki pačių gamintojų ryšio, t. y. įveda į socialinio žmonių gyvenimo sritį (p. 62).

Gamybiniai santykiai — tai ekonominė visuomenės struktūra, o ekonominės visuomenės struktūros sąvoka taip pat yra vienas iš svarbiausių metodologinių principų, leidžias suprastai ir susisteminti socialinių reiškinių įvairovę. Autorius parodo gamybinį santykių ryšį su nuosavybės teise, nes teisiniai santykiai yra juridinė gamybinių santykių išraiška, atsirandanti dėl visuomeninio darbo pasidalijimo. Nuosavybės santykiai, atsiradę iš darbo produktų ir paties darbo susvetimėjimo, sąlygoja ir bendrą žmonių santykių susvetimėjimą.

Klasinėje visuomenėje socialinės klasės yra ekonominės visuomenės struktūros elementai. Todėl į materialistinę gamybinių santykių koncepciją A. Lozuraitis argumentuotai įjungia ir socialinių klasių prigimties, materialinių interesų aiškinimą. Nagrinėdamas visuomenės ekonominės struktūros istorinę raidą, autorius daugiausia dėmesio skiria kapitalizmui ir socializmui. Jis pabrėžia, kad kapitalistinių gamybinių santykių analizė yra būtina sąlyga bendram klasinės visuomenės struktūros ekonominio turinio aiškinimui. Tokia analizė kartu yra komunizmo, kaip dėsningo visuomenės raidos etapo, pagrindimas. Vertingiausia šioje analizėje tai, kad siekiama atskleisti kapitalistinių ir socialistinių gamybinių santykių ypatybes ne socialinio teisingumo požiūriu, o jų natūralaus vystymosi požiūriu. Visuomenės ekonominių formacijų raidos analizė pagrindžia K. Markso atrastą gamybinių santykių atitikimo gamybinėms jėgoms dėsnį, kaip vieną iš svarbiausių marksistinės socialinės metodologijos principų.

Objektyvų pobūdį turinti gamybinė žmonių veikla vyksta tikslingai žmonių tvarkomų socialinių institutų pagalba. Marksistinis visuomenės aiškinimas negali būti atsietas nuo jų nagrinėjimo. Todėl toliau autorius aiškina politinius ir teisinius institutus, politinį visuomenės gyvenimą.

Aptariamų problemų ratas tradicinis: valstybės kilmė ir esmė, jos istoriniai tipai ir formos, klasių kova ir socialinė revoliucija, proletariato diktatūra ir demokratija. Tačiau autoriui būdingas gilus metodologinis požiūris, jo filosofinė erudicija gerokai pagilina ir praplečia tradicinius tų problemų formu-

lavimo ir argumentavimo būdus. Valstybės kilmė ir esmė jis aiškina analizuodamas materialinius visuomenės santykius ir konstatuoja, kad gamybos sąlygos, iš kurių kyla valstybė, lemia socialinių klasių atsiradimą ir jų interesų priešingumą. Valstybė yra susvetimėjęs bendras žmonių interesas, bet klasinėje visuomenėje tas bendras interesas sutampa su gamyboje viešpataujančios klasės interesu. Valstybė turi dvi akirtingas reikšmes: pirma, ji yra institutas, kuris klasinėje visuomenėje garantuoja bendrą visuomenės gyvenimą, antra, ji yra daugiau ar mažiau virš visuomenės iškilusi politinė valdžia. Marksistinė politinė teorija, neignoruodama pirmosios, svarbiausiu dalyku laiko politinę valdžią.

Analizuodamas istorinius valstybės tipus ir jų formas, autorius atkreipia dėmesį į tai, kad materialistinės metodologijos taikymas politiniam gyvenimui paaiškinti nėra paprastas. Valstybės priklausomybė nuo visuomenės ekonominės struktūros, anot jo, negali būti redukuota į griežtai apibrėžtą priežasties ir padarinio santykį, o visą politinio gyvenimo reiškiniai negali būti paaiškinti tik ekonomiais santykiais. Autorius atskleidžia tuos dėsningus ryšius, kuriuos galima atrasti esant tarp visuomenės ekonominių formacijų ir kai kurių valstybės institutų. Aptariami visai valstybės tipai ir jiems būdingos formos, bet daugiausia vietos skiriama buržuazinei ir socialistinei valstybėms. Tai daroma ne atsitiktinai. „Būtent demokratijoje, — rašo A. Lozuraitis, — susiformavusioje ant kapitalistinių santykių pamato, taigi buržuazinėje demokratijoje, valstybė (kaip ir politinis valdymas apakritai) atsisiskiria nuo kitų žmogaus gyvenimo pusių, pasirodo savo grynu pavidalu ir todėl pradeda ryškėti jos, kaip susvetimėjusios, apverstos socialinės tikrovės, esmė. Buržuazinėje demokratijoje pasidaro aiškūs tokie valstybės požymiai, kurie kitose valdymo formose buvo tik užuomazgos ir todėl atrodė neesminiai; šiuo požiūriu demokratija yra kitų valdymo formų, taigi ir valstybės apskritai, mįslės įminimas“ (p. 126).

Analizuojamas socialistinės valstybės valdymo įgyvendinantis socializmo kūrimo ir vystymo uždavinius, aptariamos jos politinės ir ekonominės funkcijos, išryškintas socialistinės demokratijos turinys.

Marksistinei sociologijai aktuali klasių kovos ir socialinės revoliucijos tema. Aktualiai ne tik politiniu, bet ir teoriniu požiūriu, nes susiteja dvi istorijos aiškinimo

puses: objektyvų, t. y. ekonominį istorinio proceso pobūdį ir tikslingą žmonių veiklą. Aiškindamas socialinę revoliuciją, autorius sprendžia ir ekonominių formacijų ribų problemą. Šias ribas nustato politinė ir teisinė santvarka. Jis rašo: „Savaiminei gamybinių jėgų raidai pavaldūs istoriniai ekonominių santykių tipai keisdamiės „įeina“ vienas į kitą, taigi kurį laiką gyvuoja kartu. Tačiau politika ir teisė tolydžius ekonominius procesus diskretiškai išskaido — visuomenės santvarkos eina viena po kitos, pakeičia viena kitą, taigi visada gyvuoja atskirai. Vadinasi, politinė bei teisinė santvarka nubrėžia griežtas kokybines ribas tarp istoriškai kintamų ekonominių santvarkų, padaro jas atskiriomis visuomenės raidos pakopomis“ (p. 135). Vienos ekonominės formacijos perėjimą į kitą lemia politinės ir teisinės visuomenės santvarkos perversmas. Tokie perversmai, sako autorius, yra socialinės revoliucijos. Jų metu vieną nuosavybės formą siekiama pakeisti kita. Apskritai socialinės revoliucijas autorius apibūdina kaip politinius perversmus, kuriais baigiasi klasių kova dėl valdžios (p. 136). Objektyvus tų perversmų pamatas yra kokybiškai naujos gamybinės jėgos, peraugusios esamus gamybinius santykius. Autentiška autoriaus koncepcija tokia: „Kadangi socialinės revoliucijos yra radikalus visuomeninių santykių pasikeitimas (o jų turinys galų gale yra ekonominis), tai istoriškai jos turėtų žymėti visuomenės ekonominių formacijų takoskyras. Tačiau socialinių revoliucijų skirstymas pagal ekonomines formacijas išleistų iš akių revoliucijos esmę — politinį jos pobūdį ir neatitiktų realios istorijos. Socialinė revoliucija yra visų pirma kova dėl politinės valdžios dviejų — tą valdžią turinčios ir jos siekiančios — klasių. Todėl svarbi revoliucijos galimybės sąlyga yra ta, kad ekonominis žmonių gyvenimas taptų savarankiškas ir pirminis politinio gyvenimo atžvilgiu, kad ekonominė struktūra tiesiogiai neturėtų politinio pobūdžio, kad socialinės klasės politinis viešpatavimas visuomenėje būtų jos ekonominio viešpatavimo padarinys, bet kartu ir būtina sąlyga“ (p. 140). Jei teisingai supratome autoriaus mintį, tai galimi tik du socialinės revoliucijos tipai — buržuazinė ir socialistinė. Pirmajai būdingas demokratinis ir tautinis, nacionalinis pobūdis, antrajai — atvirai klasinis ir internacionalinis.

Kazin ar svarbiausias socialinės revoliucijos bruožas yra politinis perversmas, kuris

įvyksta naujai klasei paėmus valdžią. Ar nelaikytina socialine revoliucija toks radikalus perversmas visuomenės raidoje, kaip pačios klasinės visuomenės atsiradimas, kur ekonominiam pagrindui pasikeitus įvyksta perversmas visose kitose srityse — socialinėje organizacijoje, dvasiniame gyvenime. Mūsų nuomone, socialinės revoliucijos žymi visuomenės ekonominių formacijų takoskyras, nes esminis jų turinys pirmiausia yra ekonominis. Kaip šis perversmas įvyksta, kokias formas įgyja, kiekvienu atveju reikia konkrečiai ištyrinėti. Šiaip ar taip A. Lozuraičio pateikta socialinės revoliucijos samprata verčia susimąstyti.

Svarbią vietą (ir apimties ir keliamų klausimų požiūriu) knygoje užima ideologinio proceso tyrinėjimas. Šis procesas yra esminis dvasinio visuomenės gyvenimo komponentas, todėl jo analizė negali nepaliesti ir kitų dvasinio gyvenimo pusių. Autoriaus tikslas — pateikti nuosekliai moksliską ideologinio proceso sampratą. Bet įgyvendinti tokį tikslą yra labai sudėtingas dalykas. Ieškodamas ideologinio proceso specifikos teorinio apibūdinimo, autorius išieties tašku pasirenka visuomeniškai reikšmingus socialinius vertinimus. Pasirinkimas motyvuojamas tuo, kad šie vertinimai yra esminis žmonių socialinio gyvenimo momentas. Tačiau, žinant, kad vertinimams būdingas individualumas, subjektyvumas, atsitiktinumas, marksistinei ideologijos teorijai pirmiausia svarbu rasti atsakymą į klausimą: kokių būdu subjektyvūs socialiniai vertinimai tampa visuotiniai, turintys objektyvią prasmę. Šis klausimas yra visų autoriaus samprotavimų apie ideologijos specifiką kontekste.

Socialiniai vertinimai gyvenime yra tam tikros visuomeninius santykius reguliuojančios normos. Jas formuoja kiekvienoje visuomenėje viešpataujanti klasė ir kiekvienas istorinės raidos tarpsnis. Todėl jos būna skirtingos, neigiančios viena kitą, be to, sudaro sisteminius junginius. Socialiniai vertinimai sudaro konfrontuojančias sistemas, o iš to kyla poreikis kiekvienai jų pagrįsti tuos principus, kuriais remiasi. Tokį vertinimo principų teorinį pagrindimą autorius laiko pačia ideologijos esme: „Ideologija ir yra socialinių vertinimų sistemos principų teorija, tų principų visuotinumo ir būtinumo paaiškėjimas ir pagrindimas“ (p. 165).

Aiškindamas ideologijos prigimtį, autorius pabrėžia, kad ideologija yra visuomenės

ekonominės struktūros dvasinė forma. Kitaip tariant, ideologijos atsiradimo, egzistavimo, kitimo prielaidų reikia ieškoti ne joje pačioje, bet ekonominėje visuomenės struktūroje.

Socialinio ideologijos vaidmens aiškinimas — taip pat svarbus jos mokslinės sampratos elementas. Paprastai šis vaidmuo apribojamas atskirų jos funkcijų, ideologinės kovos aprašymu. Tokiems aprašymams dažnai trūksta tvirtesnių teorinių atramos taškų. Aptariamoje knygoje šis klausimas nušviečiamas kitaip. Čia laikomasi nuostatos: socialinis ideologijos vaidmuo išplaukia iš socialinio vertinimo principų teorinio pagrindimo, o pati nuostata motyvuojama tuo, kad toks pagrindimas yra atitinkamų visuomeninių santykių sankcija, kuri savo ruožtu yra viena iš socialinės santvarkos egzistavimo prielaidų. Taigi ideologijos paskirtis yra įteisinti ir ginti tam tikrus visuomeninius santykius.

Pagaliau mokslinis požiūris į ideologiją reikalauja ją nagrinėti kaip tam tikrą vystymosi proceso apraišką, t. y. aiškinti, kaip šis reiškinys atsirado, kokius etapus savo raidoje praėjo ir kuo yra tapęs dabar. Šio reikalavimo autorius nuosekliai laikosi. Jis daug dėmesio skiria socialinio vertinimo principų visuotinumui ir būtinumui paaiškinti ir pagrįsti. Šiuo aspektu jis paliečia visus svarbesnius ideologijos tyrinėjimo klausimus: jos kilmę, raidą, specifiką, socialinį vaidmenį. Kalbėdamas apie ideologijos kilmę, jis vėl grįžta prie gamybos, visuomeninių santykių raidos, šių santykių susvetimėjimo. Tai tradicinis požiūris, bet A. Lozuraitis labiau išryškina susvetimėjusios visuomenės bendrą interesą, šio intereso įtaką socialiniams vertinimams. Parodoma, kaip patys vertinimo principai tampa žmonėms išoriniais įpareigojimais („Toks socialinių normų santykis su žmonėmis padaro jas visuotinai galiojančias, taigi sutapatina su teorinėmis tiesomis. Socialinės veiklos normų virtimas teorinėmis tiesomis yra esminė ideologinio proceso ypatybė“ (p. 169). Bėlieka pridurti, kad čia atsakoma į anksčiau iškeltą klausimą: kaip subjektyvūs socialiniai vertinimai tampa visuotiniai, objektyvūs. Socialinė norma, įgijusi teorinės tiesos formą, tampa konstruktyviu socialinio gyvenimo veiksniumi. Apie šį ideologijos vaidmenį knygoje kalbama plačiai ir argumentuotai, o tai, mūsų nuomone, papildo mokslinę ideologijos sampratą.

Svarbiausiu dalyku ideologijos prigimčiai

suprasti autorius laiko jos klasinį pobūdį. Tai tradicinė marksistinės socialinės teorijos nuostata, tačiau šiame darbe ji taikoma kūrybiškai. Paprastai ideologijos ryšys su socialinėmis klasėmis traktuojamas vienareikšmiškai, čia parodoma, kad šis ryšys yra prieštaringas. Aiškinant šio prieštaringumo priežastis, turiningiau atskleidžiama klasinė ideologijos prigimtis, socialinis vaidmuo.

Tai, kad ideologija yra iliuzinė sąmonė, nekyla jokių abejonių. Tačiau darbe iliuziškumas plačiau paaiškintas. Parodoma, kad ideologija pati nežino savo tikrojo turinio. Antra, ji sukuria subjektą, iš kurio kildinama normatyviniai žmogaus elgesio, teisingų visuomeninių santykių vaizdiniai. Ideologija šį subjektą laiko aktyvia ir savaiminga galia. Tačiau iliuzijas protas kuria ne iš nieko, o remdamasis socialinio gyvenimo medžiaga. Todėl prasmingas toks klausimas: kokias galimybes teikia atskiros ekonominės formacijos iliuziniams ventislo socialinio gyvenimo vaizdiniais sukurti arba visuomeniniams santykiams ideologiškai pagrįsti? Atsakymą į šį klausimą duoda istorinių ideologijos tipų analizė. Kiekvieno ideologijos tipo charakteristika yra taupi, bet analitiška, informatyvi ir argumentuota. Tai ideologinio proceso sampratai suteikia apibrėžtumą, turiningumą ir vaizdingumą.

Mokslinė ideologijos samprata suponuoja jos santykio su įvairiomis visuomenės sąmonės formomis aiškinimą. Šį santykį autorius aiškina savitai. Jis parodo, kad ideologija, tas konkrečių istorinių materialinės gamybos sąlygų sukeltas žmonių dvasinio gyvenimo susvetimėjimas skirtingai reiškiasi visuomenės sąmonės formose. Ieškodamas atsakymo į šitaip keliamą klausimą, jis remiasi ideologijos subjekto sąvoka, kurią yra anksčiau aptaręs. Konkretūs to subjekto istoriniai vaizdiniai yra labai įvairūs. Tyrinėjimo metodikos sumetimais ši įvairovė skirstoma į dvi grupes. Pirmajai priskiriami vaizdiniai tokių galių (ideologinių subjektų), kurios valdo žmogų kartu su jo visuomeniniu gyvenimu. Antrąją grupę sudaro individualių žmogaus gyvenimą valdančių galių vaizdiniai. Kitaip sakant, pirmuoju atveju ideologijos subjektas išreiškia visuomenės susvetimėjimą, o antruoju — individo susvetimėjimą. Autorius pabrėžia, kad „pirmuoju atveju savo visuomeninius santykius žmonės objektyvuoja ir mato kokioje nors virš individo ir visuomenės išskylandžioje — antgamtinėje, dvasinėje, gamtinėje — realybėje, o antruoju atveju į šiuos

santykius jie žiūri kaip į savo veiklos, tačiau tik dvasinės, teorinės veiklos kūrinių“ (p. 187). Pirmojo ideologijos subjekto vaizdiniai pasirodė tokiose dvasinės kultūros formose kaip religija, filosofija, mokslas, o antruoju — teisinėje, politinėje, moralinėje visuomenės sąmonėje. Autorius pastebi, kad tokia visuomenės dvasinės veiklos formų klasifikacija neatmeta to, kad gyvenime minėtos dvi grupės susipina, sąlygoja viena kitą. Šiuo aspektu ir nagrinėjama religija, filosofija, mokslas, teisinė, politinė ir moralinė sąmonė, aptariama jų specifika, prigimtis, atliekamos funkcijos ir pan.

Daugiausia prieštaravimų galbūt sukels autoriaus pateikta ideologijos sukurto subjekto apraiškų filosofijoje ir moksle interpretacija, kuri iš pirmo žvilgsnio atrodo nepriimtina, bet, labiau įsigilinus, nelengva pateikti įtikinamus argumentus tokiai interpretacijai paneigti.

A. Lozuraitis knygoje paliečia anksčiau nenagrinėtus ideologinio proceso specifikos, funkcijų, raidos momentus, šio reiškinio santykius su individo ir visuomenės gyvenimu. Pažymėtina tai, kad savo tyrinėjimuose jis remiasi daugeliu reikšmingų marksizmo klasikų, ypač K. Markso, minčių apie ideologiją, kurios esamose literatūroje arba neatsispindi, arba supaprastintai interpretuojamos. Ideologinį procesą jis analizuoja atsižvelgdamas į socialinio pažinimo ypatybes. Pats procesas kyla kaip žmonių santykių, jų interesų, dvasinio visuomenės gyvenimo susvetimėjimo būtinas rezultatas. Autorius išaiškina ne vieną šio labai sudėtingo socialinio reiškinio mįslę, nužymi kelius kitų išaiškinimui. Be abejo, šis darbas, kaip ir kiekvienas tradicijos ribas peržengęs dalykas, sukels diskusijas. Tačiau tuo ir įdomūs darbai, kuriuose keliamos naujos idėjos, nauji požiūriai. Jei knygoje nebūtų nieko ginčytina, kaip sako pats autorius, nebūtų ką veikti skaitytojui.

Paskutinis knygos skyrius — tai viso istorinio proceso tyrinėjimo apibendrinimas. Kas yra istorija ir jos kūrėjas, kokia žmonių veiklos subjektyvioji ir objektyvioji prasmė, pagaliau kokia yra istoriją kuriančio žmogaus perspektyva — tai klausimai, į kuriuos atsakymų ieškojo ir tebeieško ne tik filosofai, bet ir eiliniai žmonės, neretai pasiduodantys ideologinėms iliuzijoms.

Žmonės patys kuria savo istoriją, bet ta kūryba yra objektyviai determinuota. Klasinėje visuomenėje atsiradęs žmonių santykių susvetimėjimas apima visas gyvenimo

sferas, todėl žmonių veiklos padariniai ima jiems viešpatuoti, o pati istorija tampa tartum savarankišku, valią, protą turinčiu veikėju, nes nuolatos augančios visuomenės galios darosi vis labiau nepavaldžios atskiram individui. Susvetimėjimas yra objektyvi ir būtina istoriškai apibrėžtos visuomenės ir žmogaus būklė, kurią gali pakeisti tik patys žmonės, labai išstobulinę savo materialines ir dvasines potencijas. Gal ir per daug buvo piktnaudžiaujama citatomis, bet negalime atsisakyti pagundos dar kartą ja pasinaudoti. „Svetimumas ir savarankiškumas, kuriuos žmonių atžvilgiu igyja jų veikla, jos produktai, visuomeniniai jų santykiai, yra tam tikro materialinės gamybos istorinio etapo rezultatai. Kurdami kultūros vertybes, žmonės plečia visumines savo veiklos galimybes, tačiau tegali telkti jas nuo realių individų nepriklausančioje visuomeninėje-istorinėje realybėje. Šioje realybėje individas ištirpa, turi persimti jos požiūriu, jai aukotis, jos labai dirbti. Ir tik po to, kai universalios žmogaus galios išplėtojamos šioje susvetimėjusioje realybėje, realiai iškyla jų individualaus pasisavinimo uždavinys“ (p. 253). Taip jau iki šiol buvo, kad, augant visuomenės galioms, plėtojantis visuomeniniam darbo pasidailimui, jos kultūra darėsi vis turtingesnė ir universalesnė, tuo tarpu žmogus, ne teorinis, o realus — vis skurdesnis ir vienpusiškesnis jos atžvilgiu. Vienpusiškas žmogus, nepatenkintas savo padėtimi, nori tapti universalia asmenybe, neturėdamas pačių universalumo kriterijų. Todėl jis samprotauja, kaip turėtų būti, iš to, kas yra. Autoriaus nuomone, universalios asmenybės įmanoma tik kaip „pozityvus susvetimėjimo pašalinimo rezultatas“. Nespėliodamas apie tokios asmenybės bruožus, jis tik formuluoja susvetimėjusioje realybėje besiplėtojančių universalų žmogaus (tiksliau, visuomenės) galių pasisavinimo uždavinį. Toks uždavinys siejamas su komunistinės visuomenės tapsmu.

A. Lozuraičio knyga apskritai novatoriška, bet atskirais atvejais ir joje aptinkami kai kurie gal jau savo amžių atgyvenę vertinimai. Būtų galima prikišti, kad autoriaus požiūris į ikiklasinę visuomenę ne visada, mūsų nuomone, šiuolaikiškas, kai kalbama apie instinktyvų laukinių solidarumą. Individas toje visuomenėje buvęs ištiręs, bet pasirodo, kad ne ką geresnė yra civilizuoto individo padėtis, nes ir jis turi persimti savo visuomenės požiūriu, jai aukotis, jos labai dirbti (p. 81; 253). Vargu ar galima

sutikti su teiginiu, kad natūralų gimininių ryši išreiškias paprotys nereikalauja jokio racionalaus pagrindimo. Gimininių bendruomenių tyrinėtojai pateikia gana svarių kontrargumentų. Čia nepainiojame pagrindimo, kuris visai kitą pobūdį įgyja klasinėje visuomenėje. Apskritai istorinio materializmo koncepcijoje skiriamos penkios pažangios visuomenės vystymosi ekonominės formacijos, tačiau pravartu būtų buvę šiek tiek plačiau paaiškinti šią koncepciją, nes atsiranda keblumų, kai reikia kalbėti apie pasaulio istoriją. Žinoma, ieškant visada galima rasti ką kritikuoti. Kritikuoti visada lengva, o gerą darbą padaryti nelengva.

Neabejotina, kad aptariama monografija

yra ne tik reikšmingas žingsnis paties autoriaus kūryboje, bet ir svarus indėlis į filosofinės kultūros ugdymą. A. Lozuraičio knyga yra originaliai mąstančio filosofo kūrinys apie žmogų, jo būtį. Tegu ne su visomis jo mintimis sutiks skaitytojai (tai tik paskatins kitus ieškoti naujų problemų sprendimo kelių), bet iki šiol niekas respublikoje nėra bandęs taip išsamiai išdėstyti marksistinės socialinės filosofijos principus, kaip jis. Knyga yra marksistinė žmogaus ir visuomenės studija, su kuria pravartu susipažinti kiekvienam savo būtį apmąstančiam žmogui.

A. Gasiūnas, E. Gendrolis, V. Radvilavičius